

Voigt Vilmos

Európa második folklórja?

Amikor a budapesti egyetemen néprajz szakos hallgató voltam, külön tantárgyként még nem tanították „Európa népeit”. Amikor később, tanárként ugyanítt tanítottam, 1965–2015 között az én feladatomban lett bevezetés adni Európa folklórjába. Az idő tájt, az 1960-as évek végén három félév jutott Európára: egy az európai népek etnogenézisére, egy az anyagi kultúrára és egy a folklórra. Ebben a sorrendben. Az etnogenézist előbb Barabás Jenő adta le, de jegyzeteit nem tette közzé. Az anyagi kultúra Hoffmann Tamás szakterülete volt, már az 1960-as években újító szempontokat érzékeltetve. Ennek alapján évtizedes munkával elkészült egy nagyszabású műve: *Európai parasztlak. Életmódjuk története*. A 472 lap terjedelmű első kötet (*A munka*) 1998-ban jelent meg igen sok tanulságos illusztrációval, a 494 lap terjedelmű hasonló második kötet (*Az étel és az ital*) pedig 2001-ben.¹ Egy-egy témát mindkét kötetben gazdag illusztrációs anyag közvetít, de sajnos a forrásművekre való hivatkozás csak általában, azaz cím és lapszám nélkül történik. Az egyes fejezetek végén a nemzetközi és magyar szakirodalomra is általában hivatkozik a szerző, de csak a művek megjelenésének évszámaival. Úgyhogy ezek ellenőrzése az olvasóra marad. Hoffmann Tamás nyilván további témák bemutatására is gondolt (pl. építkezés, település stb.), és eleve mintegy három kötet megírására készült. Nem tudom, hol vannak a további, tervezett részek kéziratjai, illetve az eddigi kötetek szakirodalmának pontos adatai.

Magam az európai folklórt – az „első” folklórt – a kezdeteitől szoktam előadni, az általam említett szakmunkákat lehetőleg az órán bemutatva. Voltaképpen többször is készültek magnetofon-felvételek az órámról, és több ízben elkezdtek ezek legépelését is. De ez a munka sosem fejeződött be. Nyugdíjba kerülésem után volt tanítványaim és kollégáim tovább erőltették, hogy a jegyzetek alapján foglaljam össze az európai folklórt. Anyagi és terjedelmi okokból azonban ennek a témakörnek csak az első felét tudtam közölni. *Az európai folklór a középkor végéig* című könyvem 2015-ben jelent meg 322 lapon.² A könyvben nincsenek illusztrációk, és a tárgyalt műveket inkább bemutatam, nem csupán felsorolom. Részletkérdések pedig inkább a jegyzetekben szerepelnek. A kötet végén néhány lapon a legfontosabb művek bibliográfiáját összesítettük. A név- és tárgymutató azért készült, hogy az egyes témák és szereplők könnyebben visszakereshetők legyenek. Sajnálattal kell megállapítanom: ez a könyv igazán kevés ember kezébe jutott el.

Ha a kötet folytatására gondolunk, abból kell kiindulnunk, miben különbözik a középkor végéig volt folklór a későbbitől. Vajon az újabb már egy „második” folklór lenne? Természetesen nem maga a folklór változik „másodikká”, hanem az egész társadalom. Már maga a középkor fogalma is ezt a változást érzékelteti, ami különböző jelenségekben nyilvánul meg. A reneszánsz

Voigt Vilmos (1940) – folklórkutató, nyugdíjas egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Folklore Tanszék, voigtbudapest@gmail.com

¹ Hoffmann Tamás: *Európai parasztlak I. A munka*. Osiris Kiadó, Bp. 1998; Uő: *Európai parasztlak II. Az étel és az ital*. Osiris Kiadó, Bp. 2001.

² Voigt Vilmos: *Az európai folklór a középkor végéig*. Loisir Könyvkiadó, Bp. 2015.

fogalma az aktuális társadalomhoz képest az újraszületést állítja előtérbe. Az „újra” születés az antikvitás visszatérését hirdeti, ám az építészeti stílusokon és esetleg a szobrászaton túlmenően voltaképpen nem ez következik be. Amerika felfedezésében mint csúcsteljesítményben egy már korábban elkezdődött világmegismerési folyamat folytatódik. És ehhez hozzájárul Bizánc eleste: a távoli, nem is mindig „vad” emberek és életmódjuk maguk is eljöttek Európába. Amerika felfedezésével egyszerre pedig a világmindenség nemcsak tényszerűen, hanem elméletében is kitágul: a kopernikuszi fordulat és Kepler axiomatikus világképe folytatódik a fizika és a matematika gazdagodásában.

Amerika felfedezése során az európaiak más, „alternatív” kultúrákat találtak. Nemcsak az a mérhetetlen aranykincs, ami eljut Ibériába, másítja meg nem is annyira az európai termelést, hanem a kereskedelmet és a pénzgazdálkodást. Ami az ideológiát illeti, szintén sok előzmény után ekkor megfogalmazódik a reformáció. Elterjedésében nagy szerepet játszik az új kommunikációs eszköz: a nyomtatott betű és a sok-sok azonos példányban létrehozható alkotás. McLuhan totális kommunikációs fejlődésrajza ugyan csak a 20. század technikai közlésmódjának szétterjedése idején fogalmazódik meg, ám az eredeti Gutenberg-galaxis lehetőségeit már az akkori kortársak is felismerték. A nyomtatás kezdeti korában nemcsak imakönyveket, bibliafordításokat, zsoltárokat, hanem szépirodalmat, költés kiadványokat, szótárakat, nyelvtanokat, iskolai tankönyveket és kolportázsírodalmat is termelnek, sőt akár térképeket, jós- és játékkártyákat, ünnepi jókívánság-nyomtatványokat is.³

Ezt a sokféleséget számos konkrét példával tudjuk bemutatni. Közülük alább most csak egyetlen jelenségre utalunk: a világmindenség ábrázolásainak folytatódására, egyszersmind radikális változásaira.

A körülöttünk érzékelhető világ leképezése egyszerre praktikus és elméleti feladat. A távolba vezető utak majd ösvények az ismert tájból indulnak, és gyakran nincs is végük. A szárazföldön, a sűrű erdők között legegyszerűbben a folyók mentén közlekedhetünk, és már a régi térképek is ezt a megoldást tükrözik. A hajózás a partok mentén történik, a nyílt tengeren az égitestek szerint lehet navigálni. Azt, hogy az égbolt félgömb alakú, az ember jól látja, ám ezt nehéz ábrázolni. Az évszakok és a csillagok állásának összefüggése ugyancsak régi megfigyelés volt. Innen ered az az elképzelés is, miszerint a csillagok uralkodnak az ember életén és sorsán. Ez a magyarázat az emberek tudatában máig megmaradt. Az ókori csillagászat kidolgozta azt az elméletet, miszerint a Nap, a Hold és a bolygók egymáshoz kapcsolódó forgó gömbökben helyezhetők el. Ez a magyarázat a középkorban is tovább élt. Kr. u. 400 körül Macrobius Cicero és Platón nyomán rendezte el a szférákat, és a 9 múzsához kapcsolta, ilyen értelemben beszélve „a szférák harmonijáról”. A középkorban Martianus Capella már a „musica mundana” fogalmát használja: ez a világ harmoniája, egyszersmind az angyalok zenéje. Franchinus Gaffurius 1496-ban kiadott *Practica Musicae* könyvében a görög isten, Apolló a harmonia forrása, a világ négy eleme (*ignis, aqua, aer, stella*) az öt bolygó, a Nap és Hold ennek alárendelten mozog. A kozmosz

³ A kanadai filozófus és irodalomteoretikus, Marshall McLuhan (1911–1980) az 1960-as évekre fejlesztette ki világméretű kommunikációtörténeti elgondolásait: *Gutenberg-Galaxis* (1962), *Understanding Media* (1964), *The Medium is the Message* (1967). Ezekben nem csupán a mai tömegkommunikációt mutatja be, hanem az írás előtti korszaktól kezdve. Kultúratörténetileg fontos a *Global Village* (1968), amely jól jellemzi a kis közösségek sajátos közlési viszonyait is. McLuhan neve és legfontosabb terminusai sok társadalomtudományi területre jutottak el. A folklorisztika és néprajz azonban inkább csak jelszóként használta, önálló értékelést nem adtak. Magyarul hamar ismertté váltak elképzelései, főként a szociológiában és a tömegkommunikáció kutatásában.

ábrázolásának alapelveit már a Kr. e. 6. században élt görög filozófus, Anaximandrosz foglalta össze. Platón tanítványa, a csillagász Knidoszi Eudoxosz (Kr. e. 5. század) a kozmoszt szférák rendszerében tételezte fel. A világot (nem a Földet!) pedig eszerint gömbalakúnak tekintették.

A legnevezetesebb ránk maradt ilyen ábrázolás az a szobor, amelyet *Atlas Farnese* néven ismerünk. Ez egy, a 16. században Nápolyban megtalált antik szobor (Atlasz a vállán hordozza a 68 cm. átmérőjű éggömböt), amely a Kr. e. 2–1. századból való, és valószínűleg egy régebbi szobormintát követ. Az ókori Rómából nem sok ilyen ábrázolást ismerünk, ám Bizáncban és a középkori Európában népszerű volt. A párizsi *Bibliothèque Nationale*-ban őrzik azt a 18 cm átmérőjű éggömböt, amelyet 1080 körül egy név szerint nem ismert mester alkotott. A német filozófus Nicolaus Cusanus 1440-ben készített egy 17 cm-es éggömböt, amelyen 44 csillagot tüntetett fel. A térképeiről máig világhírű holland Gerardus Mercator 1551-ben készített egy nevezetes éggömböt, amely a csillagképek közötti eligazodást szolgálta. Minthogy a felfedezések során egyre távoli tájakra jutottak el a kartográfusok, megkezdődött a déli féltéke csillagképeinek rendszerezése. A teológus Petrus Plancius 1598-ban dolgozta ki ennek vázlatos rendszerét: nemcsak bibliai, hanem „déli” és mesés állatok ábrázolásával is. Az asztronómiai atlaszok legismertebb megoldása Wilhelmus Janssonius Blaeu (1571–1638) 1603-ban készített, 34 centiméter átmérőjű éggömbje. Jóval nagyobb, 68 centiméter átmérőjű glóbusza (1616) évszázadokra szóló minta volt. Készítésekor már ismerték az akkor előkerült *Atlas Farnese* éggömbjét. Az *Officina Blaviana* címmel ismert holland kartográfiai tradíció napjainkig töretlen. (A szovjet szputnyikok által közzétett képek is a gömb alakú világmindenség két síkban való megkonstruálásának ezt a megoldását követték.)

A nagyközönség számára készült ábrázolások között ma a legismertebb a holland matematikus és geográfus Andreas Cellarius munkássága (1656–1702 között). Atlaszszerű gyűjteményekben közli azokat a „égtérképeket”, amelyek bemutatják a világmindenség „képét”, mégpedig mind a ptolemaioszi, mind a kopernikuszi megoldásban.

Mindez elválaszthatatlan az akkor új és megszerveződő zeneelmélettől és ennek megjelenítő leírásától. A modern szolfézs megeremtője, Bartolomé Ramos de Pareja *De musica practica* művében (1472, megjelent 1482-ben) egy „világtérkép” alapján osztja be a hangnemeket. Nevezetes négyyszólamú „végtelen” kánonjának (amelyet 1472–1491 közöttre szokás datálni) firenzei kottájában a dallam egy lap közepén körbe van írva. E körön kívül egyenlő távolságban, a négy világtájából fúvó szelek (*oriens, meridion, occidens, septentrion*) láthatók.

A kor okkultizmusa csak továbbfejlesztette ezt a nem emberi (!) rendszert, hanem „világzenét”. A szó szoros értelmében pedig nem más, mint Johannes Kepler (1571–1630), a zseniális német fizikus, asztrológus és naptárkészítő. (Madách Imre *Az ember tragédiájában* csak a csalfa nej követelte pénzkeresés végett lesz belőle horoszkópszerkesztő.) Ő a *Mysterium Cosmographicum* művében (1596) azt a nézetet képviseli, miszerint Isten a bolygók teremtesekor a platóni „öt szabályos” testet (*oktaéder, ikozaéder, dodekaéder, tetraéder, kocka*) tartotta szem előtt. Ezek sorrendje a Naptól kezdődik. Mindez végül is geometriai misztika és költészet. Az 1609-es *Astronomia nova seu Physica coelestis* (amelyben az 1. és 2. Kepler-törvény megfogalmazása olvasható!), majd a 3. Kepler-törvényt megfogalmazó *Harmonices mundi libri* 5. része (1619) az egyik legnevezetesebb Kepler-olvasmány. Ezekben fejti ki, hogy a bolygók mozgásának egymáshoz viszonyított rendszere „harmóniának” is leírható. Kepler a bolygók keringésük során megjelenő pályagyorsaságának összevetését is bemutatja. A „világ harmóniája” e rendszerek összefüggése. (Nem térhetek itt ki arra, hogy szerinte a bolygóknak milyen

sajátos „harmóniája” fogalmazható meg. Fel is hívja olvasóit arra, komponáljanak hatszólamú motettát a bolygók harmóniájára.)

A 20. századi modern zene élt is e lehetőséggel, és az etnomuzikológia is különös melódiákat mutatott be. Számunkra most az a tanulságos, hogy a voltaképpeni asztronómia kezdeteitől napjainkig a világgép, a zene és a csillagképek folyamatosan kapcsolódnak egybe.

Mindez csak látszólag nem tükröződik vissza a folklórban, pontosabban a „második” európai folklórban. A nyíregyházi folklorista, Erdész Sándor nevezetes szamoszegi (fél)cigány mesemondójától megkérdezte, milyen is a világ, a kozmosz felépítése.⁴ Ugyanezt kérdezte Dov Noy a maga izraeli mesélőjétől – hasonló eredménnyel. Természetesen egy évezredek óta a Közel-Keleten élő jámbor zsidó, akinek világgépe mindmáig mind a zsidó, mind az európai vallás legfontosabb alapkövét jelenti, meg egy fabuláló, kitűnő előadókészséggel rendelkező (többek között magát 1919-ben a Tanácsköztársaság hőséneke bemutató) 20. századi szamoszegi mesélő „kozmosz”-elbeszélése nem azonos igazságértékkel rendelkezik. Minthogy Erdész Sándor megengedte, hogy én is „gyűjtsek” Ámitól, ott voltam, amikor az aspiránsi vizsgájára készülő Erdész olvasta a román filozófus, Ion Banu *Korai görög materialisták* népszerűsítő, magyar nyelven kivonatosan megjelentetett antológiáját.⁵ Még az ábrák is egyeztetethők! Ez bizony egy „második” világgép! Felső világ, alsó világ, feljövő és lenyugvó csillagok – talán nem is az antik világgép előzményei, inkább már a reneszánsz hatását tükröző „második” világgépé.

Azt, hogy a „rég” világgép továbbélését hogyan képzeljük el – változatos módon foglalhatjuk össze.

Ha kézbe vesszük a kiváló román néprajzkutató, Romulus Vulcănescu (1912–1999) kézikönyvét (*Mitologie română*, 1987⁶), ebben a néphit és népszokások adatai „mitológia” névvel vannak összefoglalva. A sors, a halál, az ősök kultusza után a voltaképpeni mitológia a „theogónia”, „kozmogónia”, „anthropogónia”, „ethnogónia” stb. fejezetekben kerül bemutatásra.⁷ A szerző, mint a román folkloristák és etnográfusok általában, amikor történeti távlatban tárgyalják az utóbbi évszázadokban összegyűjtött román folklórt, ezt minden külön bizonyítás nélkül az antikvitással, ezen belül kiváltképpen a dák és trák régészet adataival egyeztetik. Természetesen a román folklór is történeti képződmény, ám az (annak nevezett) „első” és „második” európai folklór között azért nagy a különbség. Tipikus példa, ahogy Vulcănescu több ízben idézi Martin Opitz német költő *Zlatna* című tájleíró versét, amely a Zalatna környéki román néppel és annak aranyászásával foglalkozik. A változatos életű, Európa sok országában működő sziléziai német evangélikus költő és irodalmár, Martin Opitz (1597–1639) 1622-ben Bethlen Gábor meghívására jött Erdélybe, amelynek régiessége megragadta figyelmét. Egy év alatt szerzett benyomásait összegzi *Zlatna Oder Gedichte von Ruhe des Gemüthes* című 568 soros költeményében. Vulcănescu azért idézi, mivel az itteni emberekben látja egy ősi életmód megmaradását. Opitz egyébként ugyanezt az antikizálást műveli. *Dacia Antiqua* c. tervezett művéhez sok anyagot gyűjtött, ám e mű végül is nem készült el.

⁴ Erdész Sándor: *Ámi Lajos mesemondó világgépe*. Ethnographia 72(1961). 311–324. A tanulmány nemzetközi sikert aratott, angolul is közölték az Acta Ethnographica hasábjain: 12(1963). 57–64. Ez ihlette meg a kor vezető izraeli folkloristáját, Dov Noy professzort, aki később ugyancsak az Acta Ethnographica hasábjain (14[1965]. 259–275) tette közzé Jemenből repatriáló kiváló izraeli mesélőjének (Yefet Shvili) a világgépre vonatkozó megfogalmazásait.

⁵ Ion Banu: *Korai görög materialisták*. Művelt Nép Könyvkiadó, Bp. 1952.

⁶ Romulus Vulcănescu: *Mitologie română*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, Buc. 1987.

⁷ Nagyjából ugyanilyen jelenségek a magyar néprajzi kézikönyvben viszont nem kapnak ilyen „mitológiai” minősítést, hanem „népszokás, néphit, népi vallásosság” névvel szerepelnek. (Lásd Dömötör Tekla főszerk.: *Népszokás. Néphit. Népi vallásosság. Magyar néprajz nyolc kötetben. VII. Folklor 3*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1990.)

Ha bármely társadalomtörténeti „csomópontot” kívánunk meghatározni, ennek térbeli és időbeli koordinátáit kell először megadni. Szerencsére vannak ehhez jó és korabeli forrásműveink. A „legnevezetesebb” (pontosabban az egyetlen, jelentősebb és másolatban ránk is maradt) római „világtérkép”, az úgynevezett *tabula Puntingiana* a római birodalom hivatalos úthálózatát mutatja be Nyugat-Európától Indiáig, és a Kr. u. 4–5. századi állapotokat tükrözi. A hosszú (675 cm) és keskeny (34 cm) tekercsről készült másolatból a 13. században Colmarban készítettek egy középkori példányt, amelyet 1508-ban találtak meg, majd először 1598-ban a humanista Ortelius tette közzé. A legtöbbször a részletes „pannóniai” szakaszt szoktuk használni – amely tipikusan „vízparti térkép”, amely a Duna folyásához kapcsolja az említett településeket. Majdnem teljes, csak néhány délnyugat-európai szelvény tűnt el az idők során. Minthogy a térképen százzszámra találhatók olyan római kori elnevezések, amelyeket mind a 16., mind a 21. századi használók is azonosítani tudtak a maguk által ismert helynevekkel, a kontinuitás átível az ókori és reneszánsz kori földrajzi neveken.⁸

A felfedezések korában az ismert világ határai gyorsan változnak. A Karib-tenger, Mexikó, Peru, Brazília, a Kongó-medence, India, Kína, Japán gyorsan, Ausztrália és a „Déltenger” meg lassabban kerül a felfedezőik szeme elé, akik aztán vagy pontos, vagy éppen a katonai, vallási, kereskedelmi konkurencia félrevezetésére szolgáló hamis információkat adagolnak. Dél-Amerikában a portugál és a spanyol katolikus egyház szakadatlan területi harca még a 18. században is igazán jelentős volt. A pontos adatok birtoklásáért folyó versengés kiterjed nemcsak a nemesfémekre, a kiváló fafajtákra, hanem az Amerikába hurcolt néger rabszolgákra is.

A felfedezésekről először hivatalos beszámolók készültek (már Kolumbusztól is), amelyek mindmáig a legfontosabb első forrásművek, noha nem mindenben pontosak, gyakran elfogultak, vagy elfedik a valóság jó részét, máskor pedig egyenesen téves adatokat említenek. Mexikóról és Peruról egész könyvtáryi krónikairódalom készült. (Ezzel a csodálatos anyaggal azonban nem tudunk foglalkozni. A leírások már csak nyelvi okokból is „európai” fogalmakat használnak, noha a felfedezettek nem európai értelemben vett jobbágyok, papok, orvosok, uralkodók. Hogy milyen hatalmas ez az európai utazásirodalom, elég megemlíteni, hogy a 19. század közepén megalakított londoni *Hakluyt Society* több könyvsorozatban eddig sok száz utazásleíró könyvet jelentetett meg, az egész világról és kiváló pontossággal.)⁹

Ekkor már évszázadok óta ismert volt Európában néhány mesés ország vagy társadalom híre: János pap országa, a Hegyek vénje (az *asszaszinok*), Afrikában a Monomotapa birodalma, a „Terra Australis”, legkivált pedig a színaranyból épített *Eldorado*. . . Ezeket utazók generációi csakugyan keresték (mindmáig keresik is!), és még a negatív tapasztalatok is csak erősítették a korabeli emberek elvárásait. Fenyegető történetek is szóltak – mára egyre kevésbé – az imaginárius szörnyetegekről és a vad, kegyetlen gyilkos népekről.¹⁰ (Elődeiket akár az ókorban is megtaláljuk.¹¹) A legismertebb ilyen

⁸ A térképtekercs felfedezése után a nem mindig gazdag humanisták méltó kiadás reményében kézről kézre adták a térképet, amely végül is Savoyai Jenő tulajdona lett. Didaktikus másolata megvan az Aquincumi Múzeumban is.

⁹ Áttekintésként lásd Daniel Carey – Claire Jowitt (eds.): *Richard Hakluyt and Travel Writing in Early Modern Europe*. Hakluyt Society, London 2012. (Extra Series V. 47.)

¹⁰ Nem tréfának szánom, hogy megemlítem: az európai népmesében közismert, hogy a gonosz (női) szereplő áldozatainak koponyáját kunyhója kerítésére teszi ki rettentő közszemlére. Mégpedig kilencvenkilencet, a hősnek szánván a következő karót. Ez a kép inkább a vademberekről szóló leírásokra emlékeztet, nem pedig a tejesköcsögök szokásos szárítására, noha a „koponyamustra”, amint ezt Niš városában a törökök által összeszedett *Csele Kula*, sőt akár a Vörös Khmer trófeagyűjteményei mutatják, a kegyetlen hadviselés és politika, nem pedig faluvégi boszorkány tevékenységének emblémája.

¹¹ Napjainkban a *yeti*, *big foot* és rokonaik leírásakor gyakran régiebb előképeket teljesítenek be, felhasználva a *Tarzan*- vagy akár a *King Kong*-szerű műveket, e tipikusan tömegkommunikációs termékeket.

régi és etnológiai „forrásmű” szerzője a hesseni német Hans Staden (1525–1576/1579), aki két ízben is járt a mai Délkelet-Braziliában, 1547–1555 között a tupinamba törzsek foglyaként. Európába menekülése után elég hamar, 1557-ben jelent meg leírása, sokatmondó címmel a *Wahrhaftige Historia und Beschreibung eyner Landschafft der Wilden Nackten, Grimmigen Menschfresser-Leuthen in der Newenwelt Amerika gelegen* (Igaz történet és leírás a vad, meztelen, borzasztó emberevőkről, akik az Újvilágban, Amerikában élnek). A könyv Európa-szerte páratlanul sikeres volt, fordításokban is megjelent. A kitűnő megfigyelő Staden csakugyan huzamosan látta a tupinambák életét, ünnepeit és háborúit meg a kannibalizmusát. Noha mások szerint ez az emberevés rikító színekkel lett bemutatva, megvolt azonban valódi alapja is, és az olcsó irodalom mindmáig emlegeti, sőt még a saját braziliai kultúrát dicséző (!) filmek is készültek a történetből.

Az európai folklórból jól ismert vad jelenetek mellett azonban megjelennek érzelmes vagy emancipáló jellegű történetek is a „vadak” világából. Ezek általában pontosan tükrözik az akkori európai sztereotípiákat.

Az egyik legrégebbi ilyen történet valódi szereplők életén alapul. A virginiai indián nagyfőnök lánya, Pokahontasz megmenti egy angol/amerikai elítélt életét, keresztényé is lesz, és férjhez megy. Férjével együtt Angliába utazik, a király is fogadja. A visszaút előtt halt meg. Nem egyetlen mű, hanem sokféle kiadvány foglalja közre a történetet.

Az első angol (kis)regény szerzője, Aphra Behn (1640–1689) *Oroonoko, or the Royal Slave. A True History* (London, 1688) Surinamban játszódik, és a nemes rabszolga (szintén egy néger főnök gyermeke) fordultatos életét mutatja be. Voltaképpen nincs közvetlen előzménye a történetnek, de az angol/amerikai közhangulatot tükrözi mind a rabszolgaság, mind az asszonyok társadalomban betöltött szerepét illetően. Nem maga a regény volt népszerű, hanem az abból készített színdarab, amely évszázadokig (!) megmaradt az angol színpadokon.

Mindkét téma esetében a sajátos társadalom bemutatása volt a cél, és számos további mű kísérelte meg ugyanazt. A „nemes vadember” egyébként a 18. században vált az európai gondolkodás sztereotípiává. Majd az „indiánregények” is ezt a nézőpontot képviselik. Nemcsak klasszikusai, mint Fenimore Cooper, hanem már a kezdeményezők, mint a radikális társadalomjobbító angol/amerikai Charles Brockden Brown (*Edgar Huntly: Egy alvajáró emlékiratai*. 1789), ezt az ekkorra már elmúlóban levő indián világot mutatják be. Minél távolibb és váratlanabb a helyszín vagy a történet, a szerzők annál inkább, gyakran már művük címében tudatják, hogy „igaz történetet”, pontos beszámolókat írnak.

Az ilyen elbeszélések között igazán különös szerzők és történetek találhatók. A korábbi hasonló művek ismeretében 1823-ban készült el Charles Sealsfield nevében a *Tokeah or the White Rose* c. kétkötetes regény, amely a texasi indiánok által felnevelt leány, Tokeah érzelmes történetét meséli el, nyíltan demokratikus elveket népszerűsítve. (Magyar fordításban 1923-ban jelent meg.) Az osztrák szerző valódi családi neve Karl Anton Postl (1793–1864) volt. A prágai egyetemen előbb bölcsészetet, majd teológiát tanult, majd szerzetes, sőt a rend főnökének titkára lett. 1823-ban egy karlsbadi kúra alatt nyomtalanul eltűnt. Az Egyesült Államokba került, és különböző álneveken, előbb Ch. Sidons, végül Sealsfield néven bejárta az országot, tulajdonképpen politikai újságíróként működött, és útleírásokat készített. 1826-tól ismét Európában (Párizsban és Londonban) élt, az 1848-as forradalom előtti Ausztriáról tüzetes áttekintést publikált. Legalább két ízben ismét Amerikában járt, készített egy útikönyvet az Egyesült Államokba kivándorló németek számára. Európai ismeretségei Sir Walter Scott-tól Börnőig és Heinéig terjednek. Egész társadalmi regénysorozatot tervezett, amelyben bemutatja az Egyesült Államok

és Mexikó társadalmi konfliktusait. Ebből 1846-ig 18 kötet jelent meg. Élete végén Svájcban élt. Írásaiban radikális nézeteket képviselt – mégsem ő az első „amerikai–marxista” író, ahogy egykor az NDK ünnepelte. Élettörténetében még ma is sok az ismeretlen elem, ám az bizonyos, hogy „indiánkönyvei” már egy új helyzetet, a 19. század közepének amerikai társadalmát, politikai eseményeit tükrözik – európai, pontosabban német szempontból.

Nem folytatjuk itt a primitív kultúrák európai megismerésének általános történetét.¹² Azonban egy szempontra felhívom a figyelmet – ami paradoxonnak tűnik.

Úgy látszik, amikor a reneszánsz korában lezajlik a világ óriási részének felfedezése – és a leírások érzékeltetik a világ népeinek sokrétű, önálló értékeit –, ugyanilyen figyelemmel nem követik a saját népek folklóráját. Előbb lepődnek meg a vadak csekély öltözékén, mint a saját (európai) népük színpompás népviseletén. Még a francia tudós és filozófus, Michel de Montaigne (1533–1592) is előbb „évek során át” a vadakat tanulmányozza, és csak ezután veszi észre az európai folklór szépségét. 1580-ban adta ki esszéinek első kötetét, amelyben a népköltészetet dicsérető mondatok olvashatók (*Essais* I. 54.). Ám még ez az esszé is azzal kezdődik, hogy a görögök (és nem a népi kultúra) testesítették meg az „eredeti” tisztaságot. Szerinte a költészet különböző fajtái közül az egyik a „poésie populaire”, amely tisztán természetes (*purement naturelle*). Vagyis a „népköltészet” itt is csupán mással összevetve értelmezhető. Montaigne esszéiben többször is ír a naiv és jó primitív emberről, ám a költői francia parasztot csak az idézett részben mutatja be.¹³ És még jóval később is, a komparatív vallástudomány és etnológia kezdetén (lásd Joseph-François Lafitau: *Moeurs des sauvages Américains comparées aux mœurs des premiers temps*. I–II. Paris, 1724) az amerikai indiánokat hasonlítják össze a kezdeti görög kultúrával, nem pedig – mondjuk – az akkor is közismerten színpompás görög folklórral.

Ez a lelkes nagyraértékelés szemben áll a felfedezések korának valódi tetteivel. Területhódítás, a kincsek elrablása, intézmények és épületek elpusztítása, a lakosság szolgává sőt rabszolgává tétele, rezervátumokba zárása – mindez nem adhatott példát Európában a saját népek „második” folklórájának megbecsülésére. Az európai hódítók civilizatorikus tevékenységének állandó hangoztatása azt is tartalmazza, hogy a primitív népeknek nincs is történelmük.

A reneszánsz történelemfelfogása egyszerű: a dicsó Ókor újrafoglalászása történik meg. Ezenkívül pedig nincs is történelem. Tudjuk, minden kultúra bemutatja eredetét és őseit. A rómaiak komplikált módon voltak egyszerre trójaiak, görögök, etruszkok, de főként rómaiak. A legkiválóbb elmék is e keretben adják elő, amit más népekről gondolnak. Caesar a gallokat, Tacitus a germánokat rajzolja ily módon, az *interpretatio Romana* keretében. Az utókor ezt a megoldást követi. Talán a legjellemzőbb példa a 12. századi óir történeti kompiláció, a *Lebor Gabála Érenn*, az írek országába

¹² Szerencsére ennek a témának van magyarországi szakirodalma. A legérdekesebb köztük a szicíliai Giuseppe Cocchiara könyve: *Az örök vadember. A primitív világ jelenléte és hatása a modern kultúrára*. (Budapest, 1965). Az olasz eredeti már 1961-ben napvilágot látott. Sajnálattal állapíthatom meg, hogy *Az örök vadember* kötet nem volt hatással a magyar folklorisztikára. Viszont az is igaz, hogy mára fél évszázad múlt el azóta, és a világ érdemben változott meg. Annak idején Cocchiara azzal a gondolattal kezdi könyvét, hogy „most, amikor végleg eltűnnek a primitív kultúrák – meg kell őket ismerni”. Ez a premissza mára egyáltalán nem tűnik feltétlenül adekvátnak.

¹³ Megemlítem, hogy Cocchiara másik könyve, az európai folklorisztika történetével foglalkozik, de ott is kitér a „primitív kultúrák” jellemvonásaira is. A könyv bővített, második olasz kiadása 1954-ben jelent meg. Magyarul: *Az európai folklór története*. Budapest, 1962. Montaigne „a primitívekről” írott megjegyzéseinek értékelését lásd a 25–32. oldalon. *Az Esszék* három kötetének magyar kiadása: Michel Eyquem de Montaigne: *Esszék*. I–III. Pécs, Jelenkor Könyvkiadó, 2001–2003.

bejövő/betörő különféle népek leírása. A történet Krisztus előtt, 2900-ban, a világ teremtésekor kezdődik, és a kortársak ismereteiig tart.¹⁴

A középkorban az egyes dinasztiák legalább az ókorig vezetik vissza elődeiket. Az antikvitás és a korai kereszténység a legtöbbször említett ősök ideje. A magyar történetírók közül először Kézai Simon fejt ki részletesen, hogy a magyarok kétszer jöttek a Kárpát-medencébe, először mint Attila hunjai, majd másodszer Árpád vezérlete alatt. Az 1280-as évek elején Kézai által készített *Gesta Hungarorum* első harmada foglalkozik Attila birodalmával. Noha a hun–magyar azonosítás már korábban is megfogalmazódott (és a közvéleményben napjainkig uralkodik nemcsak a magyarok között, hanem egész Európában), ez nem a magyar folklórból származik, hanem tudós kompiláció. Amely aztán megszakítás nélkül, a „második folklór” részévé válik.

Magyar Zoltán most megjelent magyar történeti mondatkatalógusában 89 motívumot adhat, ezernyi változattal, amelyek a közelmúlt magyar folklórából Attilára, családjára, Csaba királyfira vonatkoznak.¹⁵ Noha az első említéseknel a középkori magyar krónikákra is történik utalás – nyilvánvaló, hogy ezek hivatalos és iskolai úton terjedtek el a nép körében, új meg új elemei még napjainkban is képződnek. Az „adatok csele”, hogy Árpádról és Álmosról jóval kevesebb történeti mondat sikerült összegyűjteni. Pedig ezt is tanították, legalábbis az utóbbi két és fél évszázadban.¹⁶

A hagyományozás másik módját képviseli a humanista érsek és politikus, a román politikai elittel közvetlen kapcsolatban levő Oláh Miklós (1493–1568) két traktátusa. 1536-ban a *Hungaria*, 1537-ben az *Athila*. Ezek a magyar történelem áttekintéséhez készült bevezető írások: topográfia és „őstörténet”. Ezek már humanista felfogást tükröznek, és nem etnikus–genetikus jellegűek. Noha e munkákat később is nagy becsben tartották, nem a „második” folklórt képviselik, inkább Magyarország presztízsét hivatottak kifejezni.

A reneszansz tér- és időszemléletet új „segédeszközök” is terjesztik. Noha világszerte és korábban is voltak évjegyzékek, ábécéskönyvek, lexikonszerű kézikönyvek, ezek most (a könyvnyomtatásnak is köszönhetően) egyre gyakoribbak, terjedelmesebbek. Nyelvkönyvek könnyítik meg a tanulást. Ezek helyesírása, beosztása kész mintákat kínál az alkotónak, a nyomdásznak és az olvasónak egyaránt. Amikor megjelenik a Gutenberg-biblia, ez a kontinensen követendő példává lesz. A reformáció megreformálja a vallásgyakorlatot, és ehhez új műfajokat hoz létre. A helyesírás és a tipográfia nemzetközi jellegűvé válik. A skandináv helyesírás a nyelvek különbsége ellenére is jól felismerhető. Ugyanezt vehetjük észre a Baltikumon, noha itt a nyelvek nem mindegyike rokon. Azonos nyelv (nemcsak a magyar, hanem például a cseh, sőt a lengyel) nyomtatványainak helyesírása megkülönböztethető egymástól. A könyvek illusztrációit minden skrupulus nélkül veszik át, vagy legalábbis utánozzák, olykor egyszerűen lemásolják vagy ellopják. Legfeljebb a szentek glóriáját vagy a túlzó papi ornátust és pompát lefaragják. Luther *Catechismus minor* (1529, magyarul 1550) didaktikus kézikönyvét (a szerző megnevezése nélkül) a katolikus olasz földön is huzamosan használják. Viszont Kempis Tamás latinból egybemásolt *De imitatione Christi* (1424, Krisztus követése) meditációs könyve felekezeti közötti használatban volt.

Az a tény, hogy a szent és egyházi iratokat köznyelven adják ki, új nyelvhasználatot is teremt: Luther esetében a déli és északi német dialektusok közötti egyensúlyozással. Ennek eredményeként

¹⁴ Minthogy 2015-ös könyvemben ezzel a forrásanyaggal bővebben foglalkoztam, ezt most nem részletezem. Voigt: *i. m.* (Lásd a könyv mutatóját.)

¹⁵ Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondatkatalógusa. Típus- és motívumindex. IIa. Hősök, történelmi személyek. I. Nemzeti hősök.* Bp. 2018. 13–45.

¹⁶ Magyar: *i. m.* 47–53.

három „nyelv” is létezik: egy legfelsőbb, nyomtatott mintákat követő, fontos témájú és tekintélyes művekben megnyilvánuló „lutheri” német, a regionális hivatásos vagy egyházi, irodalmi és az írásbeliségben csak ritkán megjelenő „mindennapi”. Ez utóbbihoz tartozik a folklór nyelv szinte egészében.

Hogy a „második” folklór kialakulása szempontjából milyen fontosak a nyelvek kodifikálásai, sőt az ezt életre hívó filológiai művek is, egyszerűen igazolhatjuk. Évszázadokon át az európai műveltség egyik pillére volt Ambrosius Calepinus teljességre törekvő latin „nagyszótára” (első kiadása: 1502, Reggio nell’Emilia). Ez még egynyelvű latin szótár, amelynek későbbi kiadásai egyre több más nyelv hasonlóan nagy mennyiségű szóanyagát is bedolgozták. A 11. kiadástól (1585, Lyon) van magyar része is, a külföldön tanuló magyar peregrinusok közreműködésével. Ez nemcsak rögzítette a modern nyelvek szókincsét, hanem az egymás után hozott példák és magyarázatok segítették a fordításokat, példát adtak nyelvjújtásra, észrevétették a hiányokat. Minthogy a szótár egész Európában használatos volt, bizonyos terminológiai egységet is tükröz, még a folklór (hiedelmek, szokások, műfajok stb.) esetében is. Sajnos az európai folklorisztika nem ismerte fel e többnyelvű szótárban rejlő kutatási lehetőséget.

Amikor 1989-ben Budapesten megrendeztük a nemzetközi népmesekutató kongresszust, a programok, előadáskivonatok hátlapjain a Calepinus-féle szótár megfelelő szócikkeinek hasonmását adtuk. Többek között láthatók voltak a „mesélni” ige héber, latin, francia, olasz, német, spanyol, lengyel, magyar, angol adatai (itt rövidítve): /latin/ *fabulor derivatur et significat loqui*. Gallic *conter des fables, deuiser...* Ital *ragionnare, fauollare, fauolegiare*. German *Schwetzen reden*. His. *dezir o cantar nouellas*. Pol *Rozprawiam, baie*. Vng *Bezellök, meséllök*. An *To babble, to prattle or chatter*. Ezután az antik szerzőktől idézett mondatpéldák következtek. A szócsalád többi részét terjedelmesebb szócikkek közzétek. Mindebben nem az egyes szavak konkrét (pontos vagy nem pontos) jelentése, hanem egymásmellettségük a tanulságos. Sok esetben tudnánk kommentárt adni az idézett szóalakokhoz. Számunkra főleg a kevesek által ismert tény a fontos, hogy a magyar „mese” (eredetileg: ’találós kérdés’) előtt a „beszéd” szó utalt a műfajra. Egész kis európai folklórutmutatót lehetne összeállítani Calepinus szótárából. És ez biztosan a „második” folklór keretébe tartozik, és nyilvánvalóan európai-összehasonlító lenne.

Minthogy a magyar szótárirodalom már a 16. század végétől a nemzetközi szótáriró megoldásokat követi, tanulságos időrendben megvizsgálni, milyen jelentésváltozás figyelhető meg mondjuk az „ördög”, „sárkány”, „lidérc”, „lélek” stb. fogalmak esetében. Ezt a módszert több más európai folklorisztika is követhetné.

A reneszánsz korában is folytatódnak a politikai szövetségek, a kisebb és nagyobb háborúk, készülnek új meg új gépek és ezek termékei, természetesen megtaláljuk a művészetek folytatódását is. Ám még ezekhez képest is kiemelt jelentősége van a vallásoknak. A közvélemény szerint a „sötét középkorban” a vallás dominál a filozófiában, a művészetekben, az ünnepekben. Ehhez képest a reneszánsz sokkal inkább evilági ideológiát képvisel. Az antik előzményekre is hivatkozva a „humanizmus” nem transzcendentális, hanem evilági, és a nem vallásos tudomány valóságos küzdelmet folytat a maga egyenrangúságának elismertetésére.

Maga a vallás (jelen esetben a római és bizánci kereszténység) a saját keretei között is változik, önálló változatokat javasol. A bogumilok, valdensek, katarok, albigenek után John Wycliffe (1320–1384), majd Husz János (Jan Hus, 1369–1415) reformátorok követői lépnek fel. Az egyház erőteljesen küzd az „eretnekek” ellen, és nemcsak Rómában, hanem Bizáncban is. Az „inkvizíció” évszázadokig valóban nagyhatalom, és a néphit jelenségei, legkivált a boszorkányok ellen

szakadatlan küzdelmet folytat. Néhány új vallásos mozgalom megmarad az egyházi keretek között. Köztük a legnevezetesebbek a ferencesek. Számunkra annál fontosabbak, mivel a szegények felé fordulnak, a népnyelvi ájtatosságot fejezik ki. Amikor megjelenik a lutheri reformáció, már egy sok évszázados folyamat új állomására érkezünk. A közhittel szemben például a Szentírás köznyelvi fordításai sem Lutherrel, még csak nem is a Wycliffe-fel és nem is a huszitákkal kezdődnek. A magyar vallástörténet és ideológiatörténet is elég bonyolult ahhoz, hogy ugyanazt a tényt többféle módon értelmezzük.

Tudtunkkal a lyoni kereskedő, Pierre Valdes (1217-ben hunyt el) volt az első, aki programmá tette a Szentírás (részeinek) a mindennapi nyelvre lefordítását. John Wycliffe teológiai indokokkal kezdeményezte az Újszövetség angolra lefordítását. Tudjuk, nézeteik ismertek voltak a cseh és a déli német egyházban is. Jan Hus tanításai társadalmi forradalmat eredményeztek, amelynek hatása Hus megégetése után is megmaradt. A cseh Biblia és más egyházi iratok a cseh irodalmi nyelvet eredményezték. Ebben a prágai környezetben készülnek az első jelentősebb német nyelvű bibliafordítások. Köztük a legnevezetesebb az ún. *Vencel-biblia* gyönyörűen díszített kézirata (1389–1400). 1466-tól már nyomtatásban is megjelennek német bibliafordítások, előbb egyes részek, majd a teljes német Szentírás. Ezzel párhuzamosan készülnek a cseh nyelvű Bibliák, mégpedig már 1360–1390 között. 1417-ig három teljes és több részletfordítás maradt ránk. Arról is tudunk, hogy 1411 körül több magyar diák is volt a prágai egyetemen, nem sokkal ezután pedig magyarországi istentiszteletekről is értesülünk. Az úgynevezett „magyar huszita biblia” három könyvében megtalálható magyar fordítások (*Bécsi kódex* 1450 körül, *Müncheni kódex* 1466, *Apor-kódex* a 15. század vége 16. század eleje) azonos szellemi háttérrel képviselnek, valószínűleg egy korábbi fordításkézirat alapján, ám nem egyszerűen egymás kiegészítései. Tudjuk, hogy előbb az ország déli részén, a Szerémségben használták, majd az itteni lakosok Moldvába menekültek. Lehet, hogy nemcsak a másolat, hanem a fordítás (vagy legalábbis annak egy része) már Moldvában készült. Ez lehet az oka annak, hogy a kódexek nem hatottak a későbbi magyar bibliafordításokra: az ország peremén, a keleti egyház környezetében keletkeztek, ahol voltaképpen nem sikerült egy önálló magyar eklézsiát megteremtteni. Ám nyilvánvaló, hogy a kor európai vallástörténetének akkor legaktuálisabb közegehez tartoznak. A „huszita” egyház nemcsak kiváló műveltséget képviselt, hanem egyszersmind a néppel szoros kapcsolatban állt, és ez is a második folklór irányába mutat.¹⁷

A kereszténység vallástörténete szüntelen harcok története. A 16. századi Európában a katolicizmusból levált egyházak közül a nagyobbak mindmáig megmaradtak, de a kicsiny, zárt csoportok is tovább élhettek. Az akkor meglévő államok (sok itáliai vagy németföldi fejedelemség) határai ma is fennállnak. Spanyolország és a feltörekvő Moszkva tömbje is megmarad. Viszont a reformáció első nagy megszerveződése után nyelvi, táji különbségek is megjelennek. Európa déli fele, ide értve a német területek déli részét, megmarad katolikusnak. Az északi német területek (ide értve Skandináviát is) protestánsok lesznek. Megjelenik a holland és svájci protestantizmus, és mikor megindul Angliából Észak-Amerikába a tömeges kivándorlás, ők is szigorú protestánsnak számítanak. A vallon lakosság viszont megmarad katolikusnak. A Baltikum északi része lutheránus, déli része buzgó katolikus. A római és az akkor már moszkvai egyház határai nagyjában megmaradnak. A Balkán jó része török vazallussá válik, ám szinte mindenütt megmarad a kereszténység is.

¹⁷ Kiváló munka: Hadrovics László: *A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága*. Bp. 1994. Azonban a vallástörténeti kérdéseket csak egy-egy szó vagy kifejezés értelmezésekor használja. A „magyar huszitizmus” valódi és nemzetközi vallástörténeti áttekintést érdemelne.

A vallási határok keresztbe szelik az albán népet is. Jellemző az albánok között a kriptokatolicizmus. Egyébként e korban évszázadokon át rejtve élhet tovább az ír vagy skót katolicizmus, sőt Cromwell puritanizmusa után ennek vannak angol hívei is. Az Ibériai-félszigeten évszázadokon át virul a mór és a szefárd zsidóság, még rejtőző formában is. Majd erőszakosan térítenek, a hitükben megmaradók pedig kiűzik az országból. Csodálatos, hogy gyakorlatilag napjainkig megmarad a szefárd, andalúz, mór folklór. Ez is vitathatlanul a „második” folklór produktuma.

Szerencsére a magnetofont és filmfelvevőgépet már feltalálták, és az ezekkel összegyűjtött folklórt nemcsak a hanglemeziacon, hanem szakarchívumokban is meg lehet találni. Az etnikus zene kedvelői pedig kiváló előadók és csoportok műveiben gyönyörködhetnek.

Ezernyiféle migráció járt és jár Európában. Mindennek eredményeként egymás mellé kerültek különböző népek és folklóruk, vallások, kultúrájuk, nyelvük. Ennek következtében sok-sok jelenség „hasonló de mégsem azonos”. Erre a jelenségre igazán egyszerű példát találni. 1830–1839-ben négy kötetben jelent meg a *Vollständige Völkergallerie* című képes album, amelynek harmadik kötete Európa népviseleteit mutatja be, 60 (17 × 25 centiméteres) litográfiával megrajzolt táblán, amelyeken együttesen több mint 200 ember látható.¹⁸ A kiadó pontosságra és tetszetőségre törekedett. A metszeteket később (nyilván kézzel) színezték. Ezek hitelessége csak korlátozott. Ám a tájképvázlatok és a ruhák a korban megszokott színvonalat képviselik. Sajnos a készítőről és rajzolórl/festőrl semmit sem tudunk, csak azt tudjuk, hogy a könyv a meissen F. W. Goedsche kiadónál 1830-ban látott napvilágot. Az az ötlet, hogy különböző népek, tájak ünnepi viseleteit összegyűjtve mutassák be, már a 16. században megszületett. Az 1830 körüli években pedig egész sorozata volt az ilyen litográfiáknak és könyveknek. Egy-egy ilyen öltözetben látható a könnyű körömcipőszerű vagy cipőszalaggal magasra tekert lábbeli, a hosszú ruha, a nő fején a csinos kis kalap, a díszes főkötő és olykor egész kalapköltemények. A férfiak is általában félcipőt viselnek, szűk pantallóban vagy térdnadrágban járnak. Díszes kalapot viselnek, vagy legalábbis a kezükben tartják azt. A rajzok a foglalkozást is érzékeltetik. Feltűnően sok a vándorárus, akik a hátukon viselt faállványokat hordanak. Több képen is a lakodalomba hívogató vőfély látható, ismert jelvényeivel. Mások páros táncot lejtenek. A kötet Ibériától a Balkánig, az oroszokig, sőt a lappokig terjed, legvégül az angol úri divatot is láthatjuk a könyvben. Teherhordó és háziállatok (őszvér, ló) is megjelennek, főként a katonák mellett igazán szép és gondosan rajzolt paripák. A legtöbb képen 3–4 ember látható. Úgy látjuk, mindegyik kép bizonyos életkort, tevékenységet is tükröz. A képaláírások szerint „parasztok”, „vidékiek”, de vannak „városiak” is. Nem kifejezetten népviseleteket láthatunk, mégis a „népek galériája” az európai köznép ünnepivé szepített ruhatárát mutatja meg.

Kíváncsi voltam, hány asszony nem visel kalapot. Néhány esetben találunk erre is példát. Európa legnagyobb részén a férfiak is könnyű szandálcipőt hordanak, mint egy Mozart-operában. Csupán Délkelet-Európában bukkan fel néhány férficsizma. A 39. képen éppen két magyar nemesemberen látunk ilyent. Még érdekesebb, milyen kevesen jelennek meg mezítláb. A 15. képen két nápolyi hajós, a 34. képen egy berlini főzőasszony, a 44. képen pedig egy Théba környéki görög vándorprédikátor, valamint egy hozzá forduló fiúcska látható. Ehhez képest a két francia gólyalábon járó fiatal még reprezentálőbb is.

E jelenséget csakugyan összekapcsolhatjuk „hasonló, de mégsem azonos” névvel, arra utalva, hogy a sztereotíp ábrázolás minden aprósága csak a hasonló képekkel együtt érthető.

¹⁸ Lásd a színes bibliofil kiadást: *Völkergallerie Europas. 60 Kostümtafeln. Nach der Buchausgabe von 1830.* Harenberg Kommunikation, Dortmund 1980.

Egy másik feltűnő vonása a „Völkergallerie” albumának, hogy „reciprok” jellegű kultúrafelfogást tükröz. A kiindulópont: a könyvben jellemző ruhák bemutatásával az ismeretek gyarapítása a cél. Az egymás melletti képek sorozatából a néző arra a következtetésre jut, hogy milyen sokszínű is Európa és mégis mennyire egyforma. Az ábrázolások biedermeier jellege ezt a közös világot képviseli. Sőt, ennél még egy lépéssel tovább is jutunk: immár nem az öltözetek Európáját látjuk, hanem a maguk jellemző öltözetében megjelenő európai embereket. Nem véletlen, hogy az európai folklór gyűjtésének fellendülése (a 18. század legvégén és a 19. század legelején) után készült az album, és ekkor már nem a pompás öltözet, hanem az azt viselő ember a fontos. Az egyes képek alatt rövid eligazító szövegek is találhatóak, amelyek jelzik a társadalmi hovatartozást: köznépi személy, paraszt, kereskedő feleségével és szolgálólánnyal, dáma gyaloghintóban, *fandango*-tánc, bikaviadal, polgárasszony, tejeskófa, pásztor, paraszt gólyalábon, hajótulajdonos stb. stb. Gyakorlatilag mindegyik képről megtudjuk, egy-egy ország melyik részét ábrázolja. Mint fentebb már említettük, végül is nem végtelen az ábrázolások száma. Csak néhány ország van, amelynek képviselői több képen is szerepelnek. Ezek azt hangsúlyozzák, hogy a nép/ország keretein belül további társadalmi és regionális csoportok vannak, de összetartozásuk a különbözőség dacára is nyilvánvaló.

És minthogy az utóbbi bő fél évezred európai folklóráját szeretném bemutatni, úgy gondolom, ezt a „második” folklórt bizonyos szempontból más keretek között is meg lehet mutatni, mint ahogy eddig szokták. Az előbbieken természetesen csupán egy-egy jelenségre utaltam, illetve megemlékeztem bizonyos nagy közös társadalomtörténeti változásokat. Mégis arra is törekedtem, hogy legalább egy-egy igazán konkrét és áttekinthető méretű jelenség általam javasolt megközelítését bemutassam, ezek által jelezve azt, hogy Európa társadalom-és művelődéstörténete „gömbjeiben” együtt forog. Mint az egymásban forgó szférák, amelyek több szinten és mégis mindig együttesen mozognak.

What is the „second” folklore of Europe?

Keywords: „first” European folklore, before the Renaissance, „second” European folklore from the 16th century until today, American Indians, European costumes

Summarizing the achievements of my teaching “European folklore” at the Eötvös Loránd University (Budapest, between about 1965 and 2015) I published a concise summary about the „first half” of European folklore: *Az európai folklór a középkor végéig* (Budapest, 2015. Loisir, 322 pp.). It covers phenomena from the very first times in European history until the end of Middle Ages.

Now I try to set out suggestions for its sequel, a volume regarding the period that extends from the 16th century until today. My major question is, can we speak about folklore in general when referring to the time before the end of the Renaissance? While using the term „first folklore in Europe”, how can we find similarities or dissimilarities between that and the „second folklore in Europe”?

In my paper besides broader statements of a more general character I also present some clear case studies.